

Odnos med avnojsko Jugoslavijo in Svetim sedežem do prekinitve diplomatskih odnosov decembra 1952

Ob 25. obletnici vzpostavitve diplomatskih odnosov med Republiko Slovenijo in Svetim sedežem

Začetek novega leta je med drugim zaznamoval spomin na zgodovinski dogodek izpred četrto stoletja, ko je Sveti sedež 13. januarja 1992 oz. dva dni pred evropsko dvanajsterico priznal samostojnost in neodvisnost Republike Slovenije, kar se je, kakor trdi kardinal Franc Rode, zgodilo po neposrednem ukazu papeža Janeza Pavla II. državnemu tajniku kardinalu Angelu Sodanu.¹ Nekaj mesecev zatem so bili med Republiko Slovenijo in Svetim sedežem vzpostavljeni diplomatski odnosi na najvišji ravni; tako se je 22. julija 1992 članom diplomatskega zbora, akreditiranim pri Svetem sedežu, v vlogi veleposlanika pridružil Štefan Falež, ki je tam Republiko Slovenijo kot pooblaščen predstavnik zastopal že od 31. januarja 1991. V Slovenijo pa je istočasno pripotoval že mesec prej, tj. 24. junija, imenovani apostolski nuncij (lat. *nuntius* – odposlanec) Pier Luigi Celata, ki je predhodno deloval kot nuncij zadolžen za Malto in San Marino.² Tovrsten uvod je potreben, ker ima pričujoči prispevek namen (pre)buditi zavest o pomenu, ki jih imajo za Cerkev na Slovenskem diplomatski odnosi med našo državo in Svetim sedežem, katerega diplomacija je po besedah tajnika nunciature v Bogoti Matjaža Roterja "vidno znamenje skrbi papeža za krajevno Cerkev."³ Prispevek želi pokazati tudi pomembnost vloge Svetega sedeža pri zagotavljanju verske svobode, ki jo v slovenskem primeru zahteva in ščiti ne le naša ustava in zakoni, temveč tudi mednarodnopravni Sporazum med Republiko Slovenijo in Svetim sedežem o pravnih vprašanjih (t. i. Vatikanski sporazum), ki je po ratifikaciji v Državnem zboru stopil v veljavo 28. maja 2004.

France M. Dolinar ugotavlja, da druga svetovna vojna in dogodki neposredno po njej predstavljajo "pomembno prelomnico" v novejši zgodovini Katoliške Cerkve (dalje: Cerkve) na Slovenskem, tako glede na njen predvojni odnos do politične oblasti kot njen družbeni položaj.⁴ Če je slovenska cerkvena hierarhija in z njo katoliški tabor (razumljen kot "splet

katoliških ustanov različnih področij") napad na Jugoslavijo s strani sil osi aprila 1941 dočakala kot dominantna politična in družbena sila,⁵ je izrazita protikomunistična usmerjenost vodstva ljubljanske škofije na čelu s škofom Gregorijem Rožmanom in njegovo medvojno angažiranje v protikomunističnem in protirevolucionarnem boju Cerkev na Slovenskem v

odnosu do komunističnega režima postavila v položaj politične in ideološke opozicije, s katero je po maju 1945 stalinistična oblast nameravala radikalno obračunati.⁶ Kljub temu da je odnos med Cerkvijo in jugoslovansko komunistično oblastjo šel skozi različne faze, od neomejene režimske represije do medsebojnega priznavanja in sodelovanja,⁷ je vse do konca režima Cerkev za komuniste predstavljala poglobitnega notranjega sovražnika,⁸ ki si ga predvsem zaradi njene mednarodne organiziranosti partija v težnji po absolutnem družbenem monopolu ni mogla v celoti podvreči.⁹ Iz tega razloga si je začel komunistični režim že v prvih tednih po koncu vojne odkrito prizadevati za konec povezanosti jugoslovanskih katoliških škofov (dalje: škofov) s Svetim sedežem, ki je spričo okoliščine, da je imela z njim Jugoslavija vzpostavljene diplomatske odnose, predstavljal zagotovilo neodvisnosti Cerkve v odnosu do državne oblasti. Ker so s podporo Vatikana¹⁰ jugoslovanski škofje septembra 1952 duhovnikom prepovedali članstvo v režimskih duhovniških društvih, ga je jugoslovanska vlada obtožila vmešavanja v notranje zadeve države, sočasno imenovanje obsojenega in zaprtega zagrebška nadškofa Alojzija Stepinca za kardinala pa je komunistična oblast izkoristila kot povod za enostransko prekinitve diplomatskih odnosov s Svetim sedežem decembra istega leta, saj je v njem videla največjo oviro za ureditev odnosov med državo in Cerkvijo.¹¹

PRIZADEVANJE REŽIMA ZA VZPOSTAVITEV T. I. NARODNE CERKVE

S koncem druge svetovne vojne in nasilnim prevzemom oblasti s strani komunistov se je za Cerkev v Jugoslaviji kot edinega organiziranega ideološkega nasprotnika partije začelo večletno obdobje popolne brezpravnosti,¹² v katerem je bila izpostavljena številnim represivnim ukrepom, v prvi vrsti sodnim obsodbam cerkvenih predstavnikov na denarne, zaporne in celo smrtne kazni.¹³

Cerkev je bila namreč soočena s komunistično partijo, katere proticerkvena in protiverska usmerjenost je bila zaradi medvojnih dogodkov celo izrazitejša kot pri partijah v drugih srednjeevropskih komunističnih državah. Z namenom streti njeno družbeno moč je komunistična partija deloma v imenu kazni za očitano medvojno kolaboracijo deloma v imenu odprave klerikalizma in deloma v imenu nove socialistične družbene ureditve odpravila ali prevzela vse katoliške politične, kulturne, šolske in socialne ustanove in Cerkvi v trdnem prepričanju v pravilnost razsvetljenskih in marksističnih tez o škodljivosti religije in njenem odmiranju v pogojih socialistične ureditve dopustila zgolj opravljanje njenega zakramentalnega in katehetskega poslanstva ter močno okrnjeno založniško in izobraževalno dejavnost.¹⁴

Čeprav je v upanju, da bo *"Cerkvi zagotovljena popolna svoboda pri opravljanju bogoslužja v cerkvi in pri verskem pouku v šoli"* ljubljanski generalni vikar Ignacij Nadrah 15. maja 1945 v škofijskem listu objavil lojalnostno izjavo novi slovenski in jugoslovanski vladi, ki jo je 11. julija 1945 skupaj s 13 predstavniki cerkvenih ustanov pred predsednikom slovenske vlade Borisom Kidričem ponovil novoimenovani generalni vikar Anton Vovk,¹⁵ in je zagrebški nadškof Alojzij Stepinac istega meseca v pismu predsedniku Narodne vlade Hrvaške Vladimiru Bakariću izrazil željo, da *"pride do iskrenega sodelovanja med Cerkvijo in državo,"*¹⁶ se je položaj Cerkve v Jugoslaviji zaradi sodnih, zakonskih in upravnih ukrepov oblasti nenehoma slabšal. Kot odgovor na to so jugoslovanski škofje v skupnem pastirskem pismu (podpisala sta ga tudi lavantinski škof Ivan Jožef Tomažič, ljubljanski generalni vikar Vovk in generalni vikar za Prekmurje Ivan Jerič) 20. septembra 1945 ostro obsodili preganjanje Cerkve po koncu vojne, komunistični oblasti očitali odkrito proticerkveno politiko ter zahtevali polno svobodo delovanja Cerkve, vključno s spoštovanjem svobode veroizpovedi, svobodo vesti in pravico do zasebne lastnine.¹⁷ Jugoslovanski škofje so

pastirsko pismo izdali v času pred volitvami v ustavodajno skupščino in ga podpisali na dan, ko je združena opozicija naznanila, da ne bo sodelovala na volitvah. Oblast ga je zato po besedah predsednika zvezne vlade Josipa Broza Tita obravnavala kot *"nekakšno uradno napoved boja"*.¹⁸ Sveti sedež pa pri tem ni stal ob strani in je 25. oktobra 1945 uradno protestiral pri jugoslovanski vladi v zvezi s preganjanjem Cerkve, s čimer je jugoslovanski vladi dal na znanje, da podpira stališča iz obravnavanega pastirskega pisma.¹⁹

Jugoslovanski komunisti so začeli stop-njevati represijo proti Cerkvi, posebej proti zagrebškemu nadškofu Stepincu kot njenemu najvidnejšemu predstavniku, po formalnem prevzemu oblasti z zmago režimske Narodne fronte na volitvah v ustavodajno skupščino 11. novembra 1945. Omenjena skupščina je sklenila delo z objavo Ustave Federativne ljudske republike Jugoslavije 31. januarja 1946. Prva jugoslovanska ustava (kakor tudi vse njene naslednice) je sicer jamčila vsem državljanom svobodo vesti in veroizpovedi kot človekove zasebne zadeve (verska pripadnost kot sestavina človekove osebnosti in nedotakljiv del njegovega zasebnega življenja in kot takšna zavarovana z ustavo), svobodno in avtonomno delovanje (v mejah spoštovanja ustavne ureditve) verskih skupnosti v verskih in organizacijskih zadevah, versko šolstvo (pod splošnim nadzorom države) ter možnost materialne pomoči države verskim skupnostim. Komunistični režim, sklicujoč se na ustavno prepoved zlorabe verskega prepričanja in verskih skupnosti v politične namene (ne da bi natančno določil, kdaj delovanje verskih skupnosti preide na politično področje), pa je določilo o zasebnosti verskega prepričanja (ki kot takšen ne sme imeti nikakršnih družbeno relevantnih posledic), načelo o ločitvi verskih skupnosti in države (s čimer je bil izključen formalen vpliv verskih skupnosti v politično in javno življenje in uveljavljen monopol države pri izvrševanju javnih funkcij) ter na ločitev verskih skupnosti in javne šole, monopoliziral karitativno

in izobraževalno dejavnost, versko življenje omejil za zidove cerkva in domov ter skušal karseda izničiti družbeni vpliv in ekonomsko moč Cerkve.²⁰ Uresničitvi navedenih ciljev je služila vrsta zakonov, od katerih so bili nekateri uveljavljeni že pred sprejetjem prve ustave (zakonski odredbi o civilni poroki iz julija 1945, ki sta dali prednost sklenitvi zakona pred predstavnikom države in zakon o agrarni reformi in kolonizaciji iz avgusta 1945, ki je nacionaliziral cerkvene posesti večje od 10 ha), spet drugi pa so izhajali iz sprejetih ustavnih določb (zakon o matičnih knjigah iz aprila 1946, ki je privedel do zaplenitev cerkvenih matičnih knjig).²¹ Vzporedno z uveljavitvijo zakonov, ki so bili neposredno uperjeni proti Cerkvi, je stekla nacionalizacija objektov v lasti Cerkve in redovnih ustanov, odpuščanje duhovnikov, redovnikov in redovnic iz javnih ustanov (vzgojnih zavodov, šol, bolnišnic, domov za ostarele itd.), nadzor Udbe oz. Ozne, hišne preiskave, brisanje iz volilnih imenikov, onemogočanje verouka, vnos ateističnih vsebin v šole ter dnevni napadi v tisku, radiu in na političnih mitingih na Cerkev, ki je bila z navedenimi ukrepi potisnjena v družbeni geto.²²

Kljub nezavidljivemu položaju Cerkve v Jugoslaviji, sta Sveti sedež in Jugoslavija nadaljevala pogajanja o ureditvi medsebojnih odnosov, za kar sta bili – vsaka iz svojih razlogov – zainteresirani obe strani: cerkvena stran je želela imeti v Jugoslaviji diplomatskega zastopnika, ki bi jo obveščal o razvoju cerkveno-državnih odnosov, medtem ko je jugoslovanska vlada želela zaobiti nadškofa Stepinca in neposredno komunicirati z Vatikanom, obenem pa si z navedenimi urejenimi odnosi s Svetim sedežem izboljšati pogajalska izhodišča na pariški mirovni konferenci, ki je med drugim imela nalogo določiti jugoslovansko zahodno mejo. V meddržavnih stikih je imela pomembno vlogo beograjska nunciatura. Ta je bila po odhodu nuncijskega Ettoreja Felicija 29. maja 1941 uradno zaprta, po pregonu sil osi iz Srbije pa se je Sveti sedež odločil, da v Beograd ne pošlje nuncijskega, ampak je 15. januarja 1945

uradno sporočil, da je za upravitelja (regensa) beograjske nunciature imenovan ameriški škof Joseph Patrick Hurley iz škofije Saint Augustine na Floridi.²³ Prve stike z novimi komunističnimi oblastniki je sicer Sveti sedež vzpostavil s pomočjo papeževega odposlanca v Jugoslaviji Giuseppa Ramira Marconeja, ker pa je predhodno deloval kot apostolski vizitator pri episkopatu v kvizlinški Neodvisni državi Hrvaški, mu po odhodu v Rim julija 1945 jugoslovanske oblasti niso dovolile prihoda.²⁴ Po daljšem čakanju na prihod škofa Hurleya v Jugoslavijo, kar so nekateri napačno razumeli kot znamenje, da Sveti sedež zaradi protikomunistične drže tedanjega papeža Pija XII. noče intenzivneje sodelovati z jugoslovansko vlado,²⁵ je ta službo nastopil 30. januarja 1946.²⁶ Za njegovo izbiro je bilo odločilno prepričanje Vatikana, da bo zaradi nesoglasij med Jugoslavijo in Italijo o mejnem vprašanju jugoslovanska stran bolje sprejela Američana kot pa Italijana, pri izvrševanju diplomatske službe v Jugoslaviji pa mu je bilo v pomoč tudi dejstvo, da je bil doma iz Clevelanda, kjer je nekatere slovenske duhovnike tudi osebno spoznal.²⁷ Na jugoslovanski strani je Petar Benzon mesto odpravnika poslov jugoslovanske vlade pri Svetem sedežu zasedel spomladi 1947, potem ko je Niko Moscatello, dotedanji odpravnik poslov, odstopil v znak protesta proti sojenju nadškofu Stepincu. Novemu jugoslovanskemu predstavniku pri Svetem sedežu je bila za primarni cilj delovanja določena priprava sporazuma med Svetim sedežem in Jugoslavijo, ki je v odnosu do Cerkev razglasila uradno stališče, da ima jugoslovanska vlada trden namen, da ji z zakoni zajamči popolno svobodo pri izvajanju njenega apostolata.²⁸

V prvih povojnih letih je največji izziv za škofa Hurleya in jugoslovanski episkopat predstavljal poskus komunističnih oblasti, da bi Cerkev v Jugoslaviji zaradi njene opozicijske drže (podpredsednik jugoslovanske vlade Edvard Kardelj je junija 1945 ugotavljal, da je vprašanje Cerkev "*edina resna nevarnost*" za t. i. ljudsko oblast)²⁹ po vzoru Srbske

pravoslavne Cerkev preobrazili v, kakor so se izražali predstavniki režima, narodno Cerkev. Ta bi pretrgala vezi s Svetim sedežem ali pa bi bila z njim vsaj v formalnem odnosu, vendar dejansko podvržena režimu.³⁰ V obravnavanem obdobju je Benzon "*nacionalizacijo*" Cerkev v Jugoslaviji razumel kot "*nastanek neke vrste hierarhičnega poglavarja, ki bi v katoliški obliki bil pendant pravoslavnemu patriarhu*".³¹ Tovrstne predloge so 2. junija 1945 zastopniki zagrebške nadškofije zavrnil ob srečanju s predsednikom zvezne vlade Titom – ta jih je tedaj "*kot Hrvat in kot katolik*" pozival k večji samostojnosti krajevne Cerkev od Vatikana –, ko so mu zatrdili, da "*katoličani na Hrvaškem ne zahtevajo od Svetega sedeža več svobode, kot jo že imajo*". Dva dni kasneje je nadškof Stepinac, ki je bil sicer zaprt od 17. maja do 3. junija 1945, v pogovoru s Titom in Bakarićem zatrdil, da more zgolj Sveti sedež sprejeti odločitve v zvezi s Cerkvijo, dovolil pa si je sogovornikoma predlagati sklenitev konkordata med Jugoslavijo in Svetim sedežem ali vsaj *modus vivendi* med obema stranema po vzoru predvojne Češkoslovaške.³² Ideje o oblikovanju slovenske narodne Cerkev ni v primerjavi z nadškofom Stepincem nič manj odločno zavrnil ljubljanski generalni vikar Vovk,³³ ki je v popolnem nasprotju od pričakovanj republiških oblasti vabil škofa Hurleya, naj obišče Slovenijo, in na ta način utrdi slovenske katoličane v vdanosti nasledniku apostola Petra.³⁴

Zahtevo po vzpostavitvi narodne Cerkev so enoglasno zavrnil jugoslovanski škofje v poslanici o krščanski vzgoji mladine dne 27. avgusta 1946, v kateri so o tem vprašanju zapisali: "*Pretrganje odnosov s papeškim Rimom bi pomenilo likvidacijo živega krščanstva in propad katolicizma v Jugoslaviji. To vedo dobro tisti, ki nam svetujejo, da zrahljamo svoje vezi s Petrovim sedežem v Rimu. Mi jih ne bomo poslušali. Vsi napadi na papeštvo bodo za nas spodbuda in opomin, da se še tesneje in srčneje povežemo z očetom krščanstva na Petrovem sedežu.*"³⁵ Komunistično vodstvo je bilo prepričano, da so jugoslovanski škofje zavzeli tako odločno

stališče pod vplivom nadškofa Stepinca, zato je Vatikanu predlagalo, da ga umaknejo iz Jugoslavije, vendar papeška diplomacija na omenjeni predlog ni odgovorila. Naslednji mesec je bil proti nadškofu Stepincu sprožen montiran sodni proces z namenom, da bodo ustrahovani jugoslovanski škofje popustili zahtevi po osnovanju t. i. narodne, tj. režimsko nadzorovane in vodene Cerkve. Tekom sodnega procesa so predstavniki režima v izjavah za tisk priznali, da bi bil le-ta nepotreben, če bi bil nadškof Stepinac *"bolj elastičen"* in bi prekinil odnose z Vatikanom ter razglasil narodno Cerkev, za nagrado pa bi ga režim, kakor je dejal nek jugoslovanski diplomat v pogovoru s Ivanom Meštrovićem, *"povzdignil do oblakov"*. Vse pritiske in ponudbe je nadškof Stepinac neuklonljivo zavračal, zaradi česar je bil 11. oktobra 1946 obsojen na 16 let zapora in 5 let izgube političnih in državljan-skih pravic. Sojenje nadškofu Stepincu je do skrajnosti zaostriło odnose med Jugoslavijo in Svetim sedežem, zato je ta po končanem sojenju ekskomuniciral vse osebe, ki so sodelovale v njem ali k njemu pripomogle,³⁶ vendar v nasprotju s pričakovanji ni privedlo do prekinitve diplomatskih odnosov.³⁷

ŽELJA REŽIMA, DA BI PRIDOBIL VPLIV NA ŠKOFOVSKA IMENOVANJA

Zobsodbo nadškofa Stepinca na dolgoletno zaporno kazen, je na dnevni red prišlo vprašanje imenovanja apostolskega administratorja za zagrebško nadškofijo. V zvezi s tem je Svetozar Rittig v vlogi predsednika hrvaške Komisije za verska vprašanja na jugoslovansko vlado naslovil pobudo, naj pri Svetem sedežu doseže, da ta v primeru Jugoslavije uvede prakso, že uveljavljeno v odnosih s Francijo in Brazilijo, ko pred uradnim imenovanjem škofa obvesti državo, ki tako dobi možnost vložitve ugovora proti izbranemu kandidatu. Sveti sedež zaradi izrazito slabih odnosov med Cerkvijo in državo ter neobstoja konkordata, ki bi reguliral to področje, ni uslišal tovrstnih jugoslovanskih želja.³⁸

Takšna odločitev je vodila v nove konflikte med obema stranema, kar je posebej prišlo do izraza v zvezi s posvetitvijo generalnega vikarja Antona Vovka za ljubljanskega pomožnega škofa 1. decembra 1946. Do imenovanja na ta položaj, ki je bilo Vovku s strani upravitelja beograjske nunciature Hurleya sporočeno 26. septembra 1946, je prišlo v razmerah, ko se je po objavi pastirskega pisma jugoslovanskih škofov leto dni poprej odnos slovenske vlade do njega osebno in celotne Cerkve v Sloveniji zaostril do te mere, da ga je komunistična oblast prenehala priznavati za uradnega sogovornika.³⁹ Ob tem je slovenska oblast od Svetega sedeža zahtevala, da ljubljanskega ordinarija Rožmana, ki se je 5. maja 1945 umaknil na Koroško in je bil 30. avgusta 1946 s strani vojaškega sodišča kot vojni zločinec v odsotnosti obsojen na 18 let prisilnega dela in na izgubo političnih in državljan-skih pravic, odstavi s položaja z namenom, da se na njegovo mesto imenuje režimu naklonjena osebnost, vendar se ni zgodilo ne prvo ne drugo.⁴⁰ Ker ni bila o imenovanju predhodno obveščena in tako ni mogla vplivati na izbiro Svetega sedeža, slovenska vlada uradno ni priznala Vovkovega imenovanja za ljubljanskega pomožnega škofa, kakor že prej ne njegovega imenovanja za generalnega vikarja ljubljanske škofije. Iz tega razloga je poskušala preprečiti samo škofovsko posvečenje, ker pa ta namera zaradi Hurleyevega posredovanja pri beograjskih oblasteh ni uspela, je bila še več let po imenovanju Vovkov edini uradni sogovornik slovenska veja režimske tajne policije.⁴¹

Odločenost jugoslovanske vlade, da pridobi vpliv na imenovanje škofov, dokazuje diplomatska nota jugoslovanskega ministrstva za zunanje zadeve, poslana na naslov beograjske apostolske nunciature. V njen je bil podan predlog, da bi se za (nad)škofije v Sarajevu, Banjaluki, Križevcih in Ljubljani, katerih ordinariji so zapustili državo, imenovali novi ordinariji, ki med drugo svetovno vojno niso sodelovali z okupatorjem in ki bi s svojim ravnanjem prispevali k razvoju cerkveno-državnih odnosov. Apostolska nunciatura je

30. januarja 1947 odgovorila, da Sveti sedež v primerih držav, s katerimi nima posebnega sporazuma glede škofovskih imenovanj, v postopkih izbire in imenovanja novih škofov deluje popolnoma neodvisno od civilnih oblasti.⁴² Kljub nedvoumnemu odgovoru s cerkvene strani, je Petar Benzon kot novoimenovani odpravnik poslov jugoslovanske vlade pri Svetem sedežu nekaj mesecev kasneje odpotoval v Vatikan z namenom, da med drugim sporoči cerkvenim sogovornikom, da jugoslovanska vlada ne bo nikoli priznala imenovanj novih škofov brez prehodnega pristanka države.⁴³

USTANOVITEV REŽIMSKIH DUHOVNIŠKIH DRUŠTEV

Po obsodbi nadškofa Stepinca so diplomatski odnosi med Svetim sedežem in Jugoslavijo prišli v fazo zatišja, v kateri pa je režim s pomočjo lojalnih duhovnikov začel priprave na ustanovitev marionetnih duhovniških društev,⁴⁴ ki so v očeh režima predstavljala *"dejansko samo vprašanje notranjega razkrajanja cerkve in hierarhije"*.⁴⁵ Ob njihovi ustanovitvi so se duhovniška društva kazala kot največja nevarnost za enotnost in s tem neodvisnost Cerkve v Jugoslaviji v odnosu do komunističnega režima, saj so predstavljala realno grožnjo, da se v procesu diferenciacije na osnovi odnosa do duhovniških društev njihovi člani obrnejo proti škofom, kakor tudi škofje drug proti drugemu, vendar so po drugi strani predstavljala tudi skrajni domet režima pri poskusih vplivanja na delovanje Cerkve.⁴⁶ Slednja ugotovitev ne pomeni, da je bil trud jugoslovanskega režima v zvezi z duhovniškimi društvi zamen. Po treh desetletjih delovanja republiškega duhovniškega društva je slovenska verska komisija presodila, da se je društvo izkazalo kot *"pomemben element diferenciacije znotraj RKC v Sloveniji,"*⁴⁷ saj je kljub majhnemu vplivu na vodstvo Cerkve in težišču delovanja na področju mariborske škofije imelo njegovo članstvo *"precejšnje zasluge za omejevanje dejavnosti cerkve na versko*

področje in za zoperstavljanje opozicionalizmu v duhovniških vrstah".⁴⁸ Skratka, četudi poizkus dokončnega razbitja Cerkve s pomočjo duhovniških društev ni uspel,⁴⁹ je slovenskim oblastem v naslednjih letih in desetletjih domače duhovniško društvo predstavljalo glavno sredstvo za izvajanje diferenciacije v Cerkvi.⁵⁰ V zvezi z duhovniškimi društvi je eno najpomembnejših, čeprav manj znanih dejstev, da se je njihov obstoj poleg razpleta tržaške krize izkazal za glavni vzrok prekinitve diplomatskih odnosov med Svetim sedežem in Jugoslavijo decembra 1952,⁵¹ saj je državna oblast po eni strani z vsemi sredstvi podpirala njihovo ustanovitev in delovanje,⁵² po drugi strani pa so jim jugoslovanski škofje s podporo Vatikana bolj ali manj odločno nasprotovali in duhovnikom slednjič prepovedali članstvo v njih.⁵³

Proces snovanja duhovniških društev pod pokroviteljstvom režima se je najprej začel v tistih delih Jugoslavije, kjer je bilo cerkveno vodstvo in večji del duhovščine naklonjeni sodelovanju z državnimi oblastmi, kakor je to bilo v Istri, Sloveniji ter Bosni in Hercegovini. Prvo režimsko društvo katoliških duhovnikov je bilo osnovano v pazinski škofiji 16. septembra 1948 pod imenom Društvo duhovnikov sv. Cirila in Metoda v Pazinu in je predstavljalo nadaljevanje med obema vojnama delujočega Zbora svečnikov sv. Pavla.⁵⁴ Pri snovanju duhovniškega društva je bila državna oblast izrazito uspešna v Sloveniji, pri čemer je na odnos duhovnikov do režima v veliki meri vplivalo dogajanje med drugo svetovno vojno: primorska duhovščina je zaradi odločnega protifašizma skorajda brez izjeme podpirala partizansko vojsko, medtem ko je štajersko duhovščino nemški okupator izgnal na Hrvaško in tako ni postala del slovenskega protirevolucionarnega tabora, bilo pa je tudi nekaj duhovnikov ljubljanske škofije, ki so se med vojno pridružili partizanski vojski, s tem, da je velika večina duhovnikov pod vplivom škofa Rožmana zavzela odločno protikomunistično stališče. Prav sodelovanje duhovnikov v komunistično vodenem odporu

proti okupatorju je predstavljalo osnovo za nastanek duhovniškega društva, ki bi bilo neodvisno od cerkvene hierarhije, zato pa toliko bolj odvisno od režima. Tako se je odbor duhovnikov Osvobodilne fronte (OF), v katerega so se v prvih povojnih letih iz zgoraj navedenih razlogov včlanili v največji meri primorski in štajerski duhovniki, na ustanovnem sestanku, ki je potekalo 20. in 21. septembra 1949, preimenoval v Cirilmetodij-sko društvo (CMD).⁵⁵ Posebno veliko število članov je imelo duhovniško društvo v Bosni in Hercegovini z imenom Dobri pastir, ki je bilo ustanovljeno 26. januarja 1950. Glavni pobudniki in nosilci tega društva so bili bosanski frančiškani, medtem ko so se vanj v bistveno manjšem številu včlanili hercegovski frančiškani. Poglavitni razlog za tako velik odziv bosanskih frančiškanov na ustanovitev republiškega duhovniškega društva je bil v njihovem dolgoletnem sporu s tamkajšnjimi škofi glede vprašanja upravljanja župnij.⁵⁶

Jugoslovanski škofje se na ustanavljanje režimskih duhovniških društev na začetku niso odzvali enotno. Nekateri med njimi so jih tolerirali in tudi uradno priznali (v to skupino je poleg pazinskega škofa Dragutina Nežića, ki je Društvo duhovnikov sv. Cirila in Metoda v Pazinu leta 1949 uradno odobril, saj je pri svojem delovanju v največji meri spoštovalo cerkveno hierarhijo,⁵⁷ sodil apostolski administrator jugoslovanskega dela goriške nadškofije Mihael Toroš, ki je slovenski CMD ne le priznal kot cerkveno duhovniško društvo, temveč se vanj tudi včlanil),⁵⁸ drugi so jih tiho odobraval (tako kot pomožni škof Vovk, ki se je zavedal, da so se mnogi duhovniki v društvo včlanili zaradi pritiskov tajne policije ali pa zato, da jim je bilo sploh omogočeno prevzeti vodenje župnije),⁵⁹ medtem ko so bili tretji odkrito proti njimi (odpor proti duhovniškemu društvu je bil posebno močan v celinski Hrvaški, na kar je v največji meri vplivalo skrajno negativno stališče nadškofa Stepinca, zaradi česar je bilo hrvaško duhovniško društvo ustanovljen šele 12. decembra 1953, vanj pa se je vključilo manj

kot deset odstotkov hrvaških duhovnikov in redovnikov).⁶⁰ Poseben položaj je nastal v Dalmaciji, kjer je v vrstah nižjega klera obstajal velik interes za včlanitev v CMD, a so bili tamkajšnji škofje nasprotno najradikalnejši v nasprotovanju duhovniškemu društvu.⁶¹

Vatikan je v osnovanju duhovniških društev, ki so grozila, da bodo povzročili izgubo nadzora škofov nad duhovščino, videl zametke t. i. narodne Cerkve,⁶² zato je proti njim ostro nastopil. V delovanje slovenskega CMD je vatikanska Koncilna kongregacija prvič posegla 12. aprila 1949, ko je prepovedala mesečnik duhovnikov članov OF *Bilten*. V zvezi s tem je junija istega leta k vatikanskemu zastopniku Hurleyu odpotovala delegacija duhovnikov članov OF, in mu izročila spomenico, ki je vsebovala sedem pozivov Svetemu sedežu, med drugim naj se prekliche dekret o prepovedi *Biltena*, s čimer *"se dokaže, da ima višja cerkvena oblast željo in voljo lojalno sodelovati z zakonito državno oblastjo in z vseljudskimi organizacijami"*. Vendar Sveti sedež dekreta ni preklical in je stopnjeval pritisk z grožnjo trem članom CMD (Anton Bajt, Jože Lampret in Viktor Merc) z ekskomunikacijo, podano 10. decembra 1949. Ker je CMD začel namesto *Biltena* izdajati *Novo pot*, je Koncilna kongregacija z novim dekretom 15. februarja 1950 prepovedala vsako propagiranje političnih društev med duhovniki, pri čemer je opomine pred ekskomunikacijo dobilo šest duhovnikov (Anton Bajt, Jože Lampret, Stanislav Pavlič, Alojz Ostrc, Viktor Merc in Janko Verbanjšek, ki pa je medtem umrl). Jugoslovanska škofovska konferenca (JŠK) je na zasedanju v Zagrebu med 25. in 27. aprilom 1950 sklenila, da za duhovnike ni primerno (*non expedit*) včlaniti se v društvo, ki ni potrjeno s strani škofa ordinarija, pri čemer sta v Sloveniji ljubljanski in mariborski ordinarij omenjeni sklep objavila v škofijskih okrožnicah, medtem ko apostolski administrator Toroš tega ni storil. Duhovniki Bajt, Lampret in Merc so zaradi nadaljevanja dela v CMD maja 1950 prejeli dekrete o ekskomunikaciji (Pavlič in Ostrc sta se po prejemu opomina oddaljila

od CMD in prenehala z delovanjem v njem), ki so dokončno veljavnost dobili 30. avgusta 1950, novi odpravnik poslov beograjske nunciature Silvio Oddi pa naj bi apostolskemu administratorju Torošu zaradi podpore CMD izrekel ustni opomin. Beograjska vlada je ravnanje Vatikana tolmačila kot vmešavanje v jugoslovanske notranje zadeve, zato je zahtevala preklic izobčenj in določbe *non expedit*, vendar je nanj čakala zaman.⁶³

REŽIMSKA 'OSVOBODITEV' CERKVE V JUGOSLAVIJI OD VPLIVA SVETEGA SEDEŽA

O d začetka leta 1950 je jugoslovanska vlada izražala željo po izboljšanju odnosov s Svetim sedežem in domačo Cerkvijo. V sozvočju s tem je JŠK aprila 1950 vladi posredovala memorandum z željo, da se odnosi med državo in Cerkvijo uredijo preko sporazuma s Svetim sedežem. Vendar je vladna stran dokument iz razloga, ker je vseboval nekaj pritožb cerkvene strani, označila kot ultimat in ga zavrnila.⁶⁴ Septembra 1950 je mednarodni tisk objavil informacijo, da so bili na pobudo jugoslovanske vlade, ki se je po sporu zaradi Informbiroja leta 1948 znašla v mednarodni izolaciji, začeti pogovori o mogočem sporazumu s Svetim sedežem, ki bi mu z jugoslovanske strani pot tlakovalo popuščanje represije, hitra osvoboditev vseh duhovnikov (med njimi tudi nadškofa Stepinca), ponovna uvedba verouka v šole, obnova katoliškega tiska in celo državna finančna pomoč Cerkvi. Z druge strani bi Vatikan na jugoslovansko željo prenehal s sovražno propagandno kampanjo, združil katoliške duhovnike v eno nacionalno zvezo ter podprl režimsko družbeno in gospodarsko politiko. Ti pogovori, četudi so Cerkvi v Jugoslaviji obetali izboljšane družbenega in ekonomskega položaja, niso obrodili sadu zaradi zahteve režima po obveznem članstvu duhovnikov v CMD, na kar pa Vatikan ni hotel pristati.⁶⁵ Jugoslovanska oblast je tedaj v Vatikanu, ki je nadaljevanje pogajanj pogojeval z izpolnitvijo številnih

zahtev (osvoboditev nadškofa Stepinca in 140 drugih duhovnikov, svoboda verouka, katoliškega tiska in radia, prednost cerkvene poroke pred civilno), že videla največjo oviro pri urejanju odnosov med državo in Cerkvijo. Zato je bila izjava slovenskega ministra za notranje zadeve Borisa Kraigherja iz maja 1951, da je za ureditev odnosov med Cerkvijo in državo potrebno najprej "*likvidirati cerkveno organizacijo, tako kakršna je danes,*" kajti "*vprašanje svobode vere je vprašanje osvoboditve cerkve od Vatikana,*"⁶⁶ le predhodnica odločitve jugoslovanskega partijskega vrha z dne 15. januarja 1952, da se prekinejo diplomatski odnosi s Svetim sedežem.⁶⁷ Nedolgo zatem je jugoslovanski zunanji minister Edvard Kardelj v pogovoru z vatikanskim zastopnikom Oddijem, ki je uradno protestiral zaradi zažiga škofa Vovka v Novem mestu 20. januarja 1952, postavil pod vprašaj smisel obstoja bilateralnih diplomatskih odnosov.⁶⁸ Ti so bili postavljeni pred vse večje preizkušnje, saj so nepopustljivo stališče Vatikana do režimskih duhovniških društev, nepomirljiv konflikt med vodstvom zagrebške nadškofije in zvezno vlado, kampanja, ki jo je zoper jugoslovansko vlado vodil Vatikan z argumentom, da je spor Tito-Stalin dogovorjena prevara in ne resen konceptualni spopad ter želja jugoslovanskih politikov dokazati Stalinu, da vodijo resen spopad s t. i. razrednim sovražnikom, bili vzrok, da se je jugoslovanski režim odločil stopnjevati represijo nad Cerkvijo.⁶⁹ Tako sta 31. januarja 1952 nastopila v veljavo odloka o ukinitvi verouka v šolah ter izključitvi teoloških fakultet v Zagrebu in Ljubljani iz sestava tamkajšnjih univerz.⁷⁰ Poleg tega se je povečalo število sodnih postopkov proti duhovnikom; v Sloveniji je bilo v sodnih postopkih 735 duhovnikov, kar pomeni, da je bila kaznovana in zaprta polovica le-teh. Najpogostejše obtožbe na njihov račun so bile: širjenje lažnih vesti, poučevanja verouka brez pristanka oblasti, neprijavljena procesija, opravljanje krstov in pogrebov pred vpisom v civilno matično knjigo in zbiranje prispevkov v cerkvah.

Odnos Jugoslavije do Vatikana se je dodatno zaostрил po objavi odločitve London-ske konference v maju 1952 o dodelitvi Trsta z zaledjem oz. cone A Svobodnega tržaškega ozemlja Italiji, pri čemer je Beograd naravnost obtožil Vatikan, da je pripomogel k takšni odločitvi z enostransko podporo italijanskim zahtevam. Možnost kompromisa med obema stranema je izničila odločitev JŠK, sprejeta na zasedanju v Zagrebu (kjer je kljub Stepincu v zaporu ostal sedež JŠK, ki jo je do smrti leta 1964 vodil beograjski nadškof Josip Ujčić, vendar le kot vršilec dolžnosti, saj je predsedovanje kot tako po tradiciji pripadalo zagrebškemu Kaptolu) med 22. in 26. septembrom 1952, da dokončno uredi svoj odnos do režimskih duhovniških društev z izdajo odloka *non licet*. Z njim so škofje duhovniška društva, od katerih sta imela določeno moč in vpliv le slovensko CMD in bosansko-hercegovski (franciškanski) Dobri pastir, prepovedali, v memorandumu jugoslovanski vladi pa izjavili, da bi duhovniška društva priznali le pod pogojem, da se njihova pravila prilagodijo cerkvenemu pravu in da se postavijo pod nadzor episkopata. V predhodnih pripravah na zasedanje so jugoslovanski škofje v tajnosti zaprosili Vatikan za navodila v zvezi z odnosom do duhovniških društev. Da bi se izognili obtožbam o vmešavanju v jugoslovanske notranje zadeve, je Vatikan navzven želel ustvariti vtis o neodvisnosti jugoslovanskih škofov. Iz tega razloga je odpravnik poslov nunciature Oddi že prej zapustil Beograd in je navodila, v katerih je Sveti sedež izrazil pričakovanje, da se bodo jugoslovanski škofje uprli veliki grožnji obstoja duhovniških društev, začasnemu predsedniku JŠK posredoval tajni nunciature. Kljub veliki tajnosti v komunikaciji z Vatikanom je bila njegova vloga razkrita s pomočjo t. i. globokih grl, ki so režimski tajni policiji omogočila, da je neposredno spremljala potek škofovske konference, med drugim tudi trenutek, ko je predsedujoči prebral uradno navodilo iz Rima: *non licet* za režimska duhovniška društva. Po besedah Zdenka Roterja, ki je obravnavano dogajanje

kot član referata za kler slovenske UDBE spremljal v prostorih sorodne hrvaške organizacije, je bil to "*trenutek dokazljivosti, da se Sveti sedež vmešuje v delo* [JŠK, op. a.] *neposredno in brezobzirno*". Preostali materialni dokazi v prid navedeni obtožbi so bili pridobljeni z nehoteno pomočjo slovenskih škofov Vovka in Držečnika, ki sta s škofovskega zasedanja ponesla beležke. Te je našla tajna policija (na ljubljanskem ordinariatu je bila preiskava v noči med 2. in 3. oktobrom 1952) in so režimu služile kot še en neizpodbiten dokaz, da za odločitvijo jugoslovanskih škofov o prepovedi duhovniških društev stoji Sveti sedež.⁷¹

Na osnovi pridobljenih dokazov so predstavniki režima v pogovorih s škofi začeli odkrito groziti z možnostjo preloma z Vatikanom in trdili kakor slovenski notranji minister Kraigher, da "*zastopstvo Vatikana ne more biti vodstvo v naši državi*".⁷² V tem duhu je bila sestavljena diplomatska nota, ki jo je 1. novembra 1952 na vatikansko Državno tajništvo, pod obtožbo vmešavanja v jugoslovanske notranje zadeve in vodenje politike usmerjene v "*oteževanje odnosa med katoliškim klerom in narodno oblastjo*", naslovila beograjska vlada. Kljub raznovrstnim očitkom na račun delovanja Vatikana in Cerkve v Jugoslaviji, je bila v sklepnem delu diplomatske note izražena želja, da pride do ustreznega bilateralnega sporazuma med Jugoslavijo in Svetim sedežem na temelju ustavnega načela o ločitvi Cerkve od države in svobode veroizpovedi, kakor naj bi bilo na zadovoljiv način doseženo v odnosih z drugimi verskimi skupnostmi v državi.⁷³ Medtem ko je vsebina vladne note dobila mesto na prvih straneh jugoslovanskega dnevnega časopisja in so vatikanski uradi nanjo pripravljali ustrezen odgovor, je 29. novembra 1952 *Radio Vatikan* objavil vest, ki je pokopala še zadnje možnosti dialoga med obema obravnavanimi stranema: na konzistoriju 13. januarja 1953 bo v kardinala povzdignjen nadškof Stepinac.⁷⁴ Papež Pij XII., ki so mu njegovi sodobniki zaradi njegovega nepopustljivega antikomunizma dali oznako *defensor fidei*,⁷⁵ sicer ni imel namena

imenovati novih kardinalov, vendar je smatral za svojo obvezo dati preganjanemu pastirju javno priznanje pred vesoljno Cerkvijo. Nasprotno je Beograd datum objave, ki je sovpadel z najpomembnejšim jugoslovanskim državnim praznikom, še bolj pa dejstvo, da je tako odmevno priznanje dobil eden največjih nasprotnikov jugoslovanskega režima, razumel kot dokaz, da Vatikan nima več interesa za normalizacijo odnosa med Cerkvijo in državo. Sovražna drža Svetega sedeža do Jugoslavije je bila po tolmačenju režima izražena še s protijugoslovansko mednarodno kampanjo ter s pritiski na duhovnike v domovini, naj delujejo proti interesom in zakonom države.⁷⁶ Poleg tega so po ogrnitvi Stepinca v kardinalski škrlat v Beogradu spoznali ničnost upov, da bo Vatikan v danih mednarodnih razmerah v korist miru in ustavljanja agresivnega stalinizma raje podprl jugoslovansko shizmo znotraj komunističnega bloka, kot dopustil, da Tito izgubi oblast.⁷⁷ Zaradi navedenih razlogov je jugoslovanska vlada v ostri diplomatski noti z dne 17. decembra 1952, ki jo je vatikanskemu zastopniku Oddiju izročil pomočnik zunanjega ministra Aleš Bebler, izjavila, da *"za vzdrževanje normalnih diplomatskih odnosov med Federativno narodno republiko Jugoslavijo in Svetim sedežem ne obstajajo več nobeni razlogi"* ter zahtevala, da Vatikan v najkrajšem možnem času umakne svojo diplomatsko misijo iz Beograda. Oddi je bil tako primoran zapustiti službeno mesto že nekaj dni po prejemu jugoslovanske note, tj. 27. decembra, medtem ko je nalogo predstavnice in zaščitnice interesov Svetega sedeža v Jugoslaviji (med drugim tudi varovanje stavbe beograjske nunciature) prevzela Francija. Pred odhodom je Oddiju uspelo predati jugoslovanskemu ministru za zunanje zadeve Kardelju ovojnico, ki je vsebovala odgovor Svetega sedeža na predzadnjo jugoslovansko diplomatsko noto z dne 1. novembra 1952. V odgovoru je Vatikan opozoril, da ima neodtujljivo pravico ščititi katolike kjerkoli po svetu, zato je zavrnil obtožbe o vmešavanju v jugoslovanske notranje zadeve, navedel pa

je tudi številne primere preganjanja Cerkve v Jugoslaviji.⁷⁸ Obravnavana vatikanska nota je nosila datum 15. december, v Beograd pa je dospela šele 25. decembra 1952. Beograjska nunciatura je omenjeno ovojnico pospremila z diplomatsko noto, datirano 25. decembra 1952, ki je obelodanila njeno vsebino. Nekaj ur kasneje je jugoslovansko zunanje ministrstvo tedaj že nekdanjemu odpravniku poslov Oddiju vrnilo na videz zapečateni ovojnico z obrazložitvijo, da vatikansko diplomatsko noto uradni Beograd zavrača, ker je zaradi neobstoja diplomatskih odnosov s Svetim sedežem ne more prejeti. Še več, zaradi vrnitve zapečateni ovojnice pošiljatelju, si je jugoslovanska vlada pridržala pravico, da more trditi, da sploh ni prejela odgovora Svetega sedeža na diplomatsko noto z dne 1. novembra 1952.⁷⁹

Jugoslovanska vlada se je po besedah zunanjega ministra Kardelja, izrečenih pred zvezno skupščino 19. decembra 1952, odločila za prekinitev diplomatskih stikov z Vatikanom, ker se *"ti odnosi niso pokazali kot sredstvo za urejanje odnosov med cerkvijo in državo, marveč kot sredstvo tujih sil za njihove zunanjepolitične cilje proti Jugoslaviji"*.⁸⁰ Kardelj je ob tej priložnosti poleg tega, da je t. i. ekcese zoper duhovnike in škofo razložil kot spontan odziv ljudi zaradi *"protiljudske politike Cerkve,"* izjavil, da naj bi bila pravica Svetega sedeža do aktivnega in pasivnega diplomatskega poslanstva nekakšen anahronizem v sodobni mednarodni politiki.⁸¹ Po enostranski prekinitvi diplomatskih odnosov s Svetim sedežem se je jugoslovanski režim nemudoma lotil urejanja odnosov z verskimi skupnostmi, pri čemer si je pripisoval pravico, da na temelju ustavnih določb s posebnim zakonom uredi delovanje verskih skupnosti ter vzpostavi *modus vivendi* s Cerkvijo preko neposrednih pogajanj z jugoslovanskim episkopatom in mimo Svetega sedeža. Na državni strani je bil pobudnik tovrstnega reševanja zapletenih medsebojnih odnosov Kraigher, ki je vodil pogajanja med zvezno vlado in jugoslovanskimi škofi, med katerimi je bil njegov glavni

sogovornik pomiritvi med Cerkvijo in oblastjo naklonjeni nadškof Ujčić.⁸² Četudi jugoslovanski škofje niso sprejeli pobude režima, da se v obojestranskih pogovorih izključi vloga Svetega sedeža, je kot rezultat teh prizadevanj 22. maja 1953 zvezna skupščina izglasovala Zakon o pravnem položaju verskih skupnosti. Slednji resda ni omogočil poprave krivic ali preprečil novih⁸³ in je v določenih primerih še zaostрил odnos jugoslovanskega režima do Cerkve, vendar je po drugi strani naredil konec dolgoletnemu brezpravju tako pri delovanju verskih skupnosti kot ukrepih režima, obenem pa priznal škofove za zakonite predstavnike Cerkve v Jugoslaviji.⁸⁴ S tem se je odprla pot do sporazumnega urejanja medsebojnih odnosov, čeravno tega razvoja iz neposrednih reakcij Cerkve ni bilo mogoče razbrati. Po sprejetju omenjenega zakona je namreč večina cerkvenih dostojanstvenikov odklanjala vsakršen stik z državnimi organi in s tem izražala svoj pasivni odpor do sistema in njegovih institucij.⁸⁵ Izjema pri tem so bili slovenski škofje, za katere je bila po Roterjevem mnenju značilna *"razumnost in prilagodljivost"* v odnosu do režimske cerkvene politike, s čimer so škofje prispevali, da so spocetka vsaj znotraj slovenskih republiških meja negativne procese v odnosih med Cerkvijo in oblastjo začeli postopoma nadomeščati pozitivni.⁸⁶ Napredek v odnosih med državo in Cerkvijo je bil tolikšen, da je leta 1962 predsednik slovenske skupščine Miha Marinko spregovoril o *"obojestranski pripravljenosti za sodelovanje pri reševanju konkretnih vprašanj,"* novoimenovani ljubljanski nadškof Anton Vovk pa je javno izrazil željo, da bi v medsebojnih odnosih *"mogli vedno najti pot pravega sožitja"*.⁸⁷

SKLEPNE MISLI

Papež Pavel VI. je v svoji prvi okrožnici *Ecclesiam suam* iz avgusta 1964 med drugim spregovoril o preganjanju Cerkve s strani komunističnih režimov in jo označil za t. i. molčečo Cerkev, ki *"govori samo s svojim trpljenjem,"* pri čemer je imel v

mislih tudi Cerkev v Jugoslaviji.⁸⁸ Vendar je zunanjim opazovalcem, med katerimi je zaradi neposrednih stikov z vzhodnoevropskimi Cerkvami najboljši uvid premogel vatikanski diplomat Agostino Casaroli, tedaj že bilo znano, da ima Cerkev v Jugoslaviji v primerjavi s Cerkvijo v državah za železno zaveso – izvzemši Cerkev na Poljskem, ki se je spričo močne ukoreninjenosti v nacionalno stvarnost ter enotnosti škofov, duhovnikov in skorajda celotnega naroda pod vodstvom primasa kardinala Stefana Wyszyńskiego ne le uspešno upirala pritiskom režima, temveč v odnosu z njim celo nastopatla kot enakovereden sogovornik⁸⁹ – več ključnih prednosti. Kot prvo, je mogel Sveti sedež vse od leta 1945 naprej imenovati nove škofove brez neposrednega vpletanja državnih oblasti. Jugoslavija namreč za razliko od sovjetskih satelitskih držav v zakonodajo ni prevzela načela o obveznem državnem pristanku v primerih škofovskih imenovanj, ki je med vsemi ukrepi najbolj dušil življenje Cerkve pod preostalimi evropskimi komunističnimi režimi, med temi še posebej na Češkoslovaškem in Madžarskem. Kot drugo, so jugoslovanski škofje lahko nastavili duhovnike v župnije ali za druge cerkvene službe, ne da bi bili pri tem primorani iskati predhodno soglasje državnih organov. Kot tretje, je avtonomija škofov v podeljevanju cerkvenih služb bistveno okrnila možnosti vplivanja režimskih duhovniških društev na delovanje Cerkve. Čeprav so jugoslovanska duhovniška društva cerkveni hierarhiji povzročala nemalo težav, pa niso mogla vplivati na škofovska imenovanja ali jih celo preprečiti, kakor je to uspevalo sorodnim društvom t. i. domoljubnega klera ali t. i. klera miru iz držav vzhodnega bloka. Cerkev v Jugoslaviji je mogla zaradi navedenih okoliščin kljub zatiranju in raznovrstnim poskusom diferenciacije v vrstah njene hierarhije in vernikov ohraniti vlogo močne, enotne in v odnosu do režima v bistvenih vidikih neodvisne ustanove.⁹⁰ V tej poziciji je dve leti po začetku pogajanj med Jugoslavijo in Svetim sedežem, ki jim je pot tlakoval

vzajemen interes jugoslovanskih oblasti in škofov za normalizacijo odnosov ter prepričanje Pavla VI. o potrebnosti sporazumevanja s komunističnimi režimi za zagotovitev vsaj osnovne verske svobode, 25. junija 1966 dočakala podpis sporazuma, znanega pod imenom Beograjski protokol. Ta je v vsega štirih členih predvsem ponovil načela urejanja odnosov z verskimi skupnostmi, zapisana v jugoslovanski ustavi in njen podrejeni zakonodaji, ki so sicer po trditvah predstavnikov oblasti omogočila, da Cerkev in ostale verske skupnosti "uživajo priznan družbeni in pravni položaj,"⁹¹ obenem pa prinesel dogovor o obnovitvi diplomatskih odnosov med obema stranema (najprej na ravni vladnih odposlancev, od 14. avgusta 1970 naprej pa tudi na ravni veleposlanika oz. pronuncija).⁹² Slednje je sotvorec protokola Casaroli označil kot "največji uspeh" tri desetletja trajajočega dialoga Vatikana s komunističnim Vzhodom oz. vatikanske *Ostpolitik*, saj je Jugoslavija vse do konca osemdesetih let bila edina komunistična država, ki je po enostranski prekinitvi ponovno vzpostavila (polne) diplomatske odnose s Svetim sedežem.⁹³

1. <http://www.rtvsl.si/slovenija/v-vatikanu-ob-25-obletnici-osamosvojitve-masa-za-slovenijo/395620> (pridobljeno: 9. 11. 2016); J. Jurkovič, Dejavnost Svetega sedeža za mir v Srednji in Vzhodni Evropi, v: *Bogoslovni vestnik* 61 (2001), št. 2, str. 227–229.
2. http://radio.ogniisce.si/sl/dec_2009/aktualno/288/ (pridobljeno: 9. 11. 2016). Apostolska nunciatura v Republiki Sloveniji je diplomatsko predstavništvo Svetega sedeža, ki ima status veleposlaništva. Apostolski nuncij je osebni in stalni predstavnik papeža tako v Cerkvi kot pri oblasteh Republike Slovenije. Poslanstvo apostolskega nuncija je, da tesneje in bolj učinkovito izraža skrb rimskega papeža za dobro Slovenije. V soglasnem delovanju s škofi bdi nad poslanstvom Cerkve s tem, da vzdržuje stike s civilnimi oblastmi, Cerkvijo ter drugimi krščanskimi in verskimi skupnostmi. Gl. <http://www.rkc.si/index.php/content/display/11/20/20> (pridobljeno: 9. 11. 2016).
3. Ksenja Hočevar, Diplomata malo govori in dobro posluša, v: *Družina*, št. 46, 13. 11. 2016, str. 8.
4. F. M. Dolinar, Katoliška Cerkev v Sloveniji po drugi svetovni vojni, v: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*, ur. D. Jančar, Ljubljana 1998, str. 222 (dalje: F. M. Dolinar, Katoliška Cerkev).

5. M. Kerševan, Odnos do religije in Cerkve na Slovenskem v kontekstu Srednje Evrope, v: *Sodobnost* 42 (1994), št. 5, str. 405–406 (dalje: M. Kerševan, Odnos).
6. F. M. Dolinar, Katoliška Cerkev, str. 222.
7. V. Pangerl, Cerkev v Sloveniji po drugi svetovni vojni, v: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, ur. M. Benedik, Celje 1991, str. 242–246.
8. L. Šturm, L. D. Šubelj, P. Čelik, Navodila za delo varnostnih organov v SR Sloveniji, (Viri 21), Ljubljana 2003, str. 167.
9. F. M. Dolinar, Katoliška Cerkev, str. 227.
10. V pričujočem prispevku je za poimenovanje osrednje cerkvene oblasti in suverena subjekta mednarodnega prava, ki v mednarodnih odnosih predstavlja Cerkev, uporabljen tako pojem Sveti sedež kot Vatikan, četudi slednji pomeni le cerkveno državo s pripadajočimi institucijami, ki ima nalogo zagotavljati neodvisnost papeške oblasti, saj se tovrstno poimenovanje pojavlja v vsej obravnavani znanstveni literaturi. Op. a.
11. M. Akmadža, Uzroci prekida diplomatskih odnosa između Vatikana in Jugoslavije 1952. godine, v: *Croatia Christiana periodica* 27 (2003), št. 52, str. 171 (dalje: M. Akmadža, Uzroci); M. Režek, Vprašanje svobode vere je vprašanje osvoboditve cerkve od Vatikana, v: *Zgodovinski časopis* 53 (1999), št. 3, str. 378 (dalje: M. Režek, Vprašanje).
12. T. Griesser-Pečar, Katoliška cerkev v komunistični Sloveniji: "sovražnik številka ena", v: *Represivne metode totalitarnih režimov: zbornik prispevkov z mednarodnega znanstvenega posveta*, ur. M. Čoh Kladnik in N. Strajnar, Ljubljana 2012, str. 135 (dalje: T. Griesser-Pečar, Katoliška cerkev).
13. Po vzoru prvega komunističnega montiranega procesa v Kočevju oktobra 1943 so po vojni sledili številni sodni procesi proti predstavnikom Cerkve. Poleg skupinskih procesov proti dejanskim in navideznim nasprotnikom režima, na katerih so bili obsojeni tudi predstavniki Cerkve (božični, Rupnikov in Bitenčev proces), se je zvrstila tudi vrsta skupinskih duhovniških in redovniških procesov (proti Leniču, proti slovenskobistriškimi sestrami, frančiškanski, jezuitski proces itd.). Po podatkih republiške verske komisije je bilo v Sloveniji v prvem povojnem desetletju sodno kaznovanih 319 duhovnikov, večina z zapornimi in nekaj z denarnimi kaznimi, izrečene pa so bile tudi štiri smrtne obsodbe. V enakem obdobju so upravni organi kaznovali 1033 duhovnikov, samo leta 1952 pa je bilo po podatkih slovenskega notranjega ministrstva predloženih 735 ovadb zoper duhovnike. Največ so jih obravnavali zaradi obtožbe širjenja lažnih vesti, poučevanja verouka brez vneprejšnjega dovoljenja oblasti, neprijavljenih procesij ter opravljanja krstov in pogrebov pred vpisom v matično knjigo, od tega je bilo kaznovanih 490 duhovnikov. Do leta 1961 je bilo v zaporu ali v taborišču, vključno z umorjenimi vrtnjenimi vojnimi kurati, 639 slovenskih duhovnikov, redovnikov, redovnic in bogoslovcev. Na Hrvaškem je bilo v obdobju 1944–1951 glede na nepopolno evidenco republiške verske komisije sodno obsojenih skupno 236 cerkvenih oseb. Gl. R. Ferjančič in L. Šturm, *Brezpravje: slovensko pravosodje po letu 1945*, Ljubljana 1998, str. 29; M. Režek, Država in katoliška cerkev v Jugoslaviji (1945–1966), v: *Država in cerkev: izbrani zgodovinski in pravni vidiki: mednarodni posvet*, 21. in 22. junija 2001, ur. A. Šelih in J. Pleterški, Ljubljana 2002, str. 310–311 (dalje: M. Režek, Država); M. Akmadža, Uzroci, str. 183.
14. M. Kerševan, Odnos, str. 407.

15. F. M. Dolinar, *Katoliška Cerkev*, str. 224–225; A. Vovk, *V spomin in opomin: osebni zapiski škofa Antona Vovka od 1945 do 1953*, Ljubljana 2008, str. 61–65 (dalje: A. Vovk, *V spomin*).
16. M. Akmadža, *Uzroci*, str. 174.
17. F. M. Dolinar, *Katoliška Cerkev*, str. 225; A. Vovk, *V spomin*, str. 257–261; B. Kolar, *V Gospoda zaupam: iz zapisov nadškofa Antona Vovka*, Ljubljana 2000, str. 114–128 (dalje: B. Kolar, *V Gospoda zaupam*).
18. M. Režek, *Država*, str. 310.
19. M. Akmadža, *Uzroci*, str. 176.
20. AS 1211, KOVS, šk. 155, m. Seje sekretariata komisije 1990, Informacija o urejanju pravnega položaja verskih skupnosti v Sloveniji in o pobudah za njegovo spremembo v okoliščinah družbene reforme in demokratizacije, 8. 2. 1990, str. 1–2, 20; L. Šturm (ur.), *Cerkev in država: pravna ureditev razmerja med državo in cerkvijo*, Ljubljana 2000, str. 349.
21. M. Akmadža, *Uzroci*, str. 179–180.
22. T. Griesser-Pečar, *Rimskokatoliška cerkev*, str. 96–97.
23. Prav tam, str. 172, 178; F. M. Dolinar, *Imenovanje in posvečenje Antona Vovka za ljubljanskega škofa*, v: *Vovkov simpozij v Rimu*, ur. E. Škulj, Celje 2005, str. 65 (dalje: F. M. Dolinar, *Imenovanje*); A. Vovk, *V spomin*, str. 31.
24. M. Akmadža, *Uzroci*, str. 172; V. Cvrle, *Vatikanska diplomacija*, Zagreb 1992, str. 240.
25. T. Griesser-Pečar, *Stanislav Lenič: življenjepis iz zapora*, Celovec-Ljubljana-Dunaj 1997, str. 103.
26. B. Kolar, *V Gospoda zaupam*, str. 14.
27. Prav tam; M. Akmadža, *Uzroci*, str. 178.
28. Prav tam, str. 178–179.
29. D. Drnovšek, *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954*, (Viri 15), Ljubljana 2000, str. 32.
30. M. Akmadža, *Uzroci*, str. 172, 180; M. Režek, *Država*, str. 309.
31. Prav tam, str. 172.
32. Prav tam, str. 173–174.
33. A. Vovk, *V spomin*, str. 245, 268.
34. F. M. Dolinar, *Imenovanje*, str. 65.
35. M. Akmadža, *Uzroci*, str. 181.
36. Prav tam, str. 181–183.
37. A. Casaroli, *Mučeništvo strpljivosti: Sveta Stolica i komunističke zemlje (1963.–1989.)*, Zagreb 2001, str. 299, 301 (dalje: A. Casaroli, *Mučeništvo*).
38. M. Akmadža, *Uzroci*, str. 182, 187.
39. F. M. Dolinar, *Imenovanje*, str. 63.
40. F. M. Dolinar, *Katoliška Cerkev*, str. 225.
41. A. Vovk, *V spomin*, str. 89–100; B. Kolar, *V Gospoda zaupam*, str. 19.
42. M. Akmadža, *Uzroci*, str. 187.
43. Prav tam, str. 188.
44. Prav tam, str. 184.
45. M. Režek, *Vprašanje*, str. 377.
46. A. Casaroli, *Mučeništvo*, str. 311–312.
47. AS 1211, KOVS, šk. 156, m. 1978, Ocena odnosov med samoupravno socialistično družbo in verskimi skupnostmi v sedanjem obdobju, junij 1978, str. 8.
48. AS 1211, KOVS, šk. 156, m. 1980, Ocena stanja odnosov med družbo in verskimi skupnostmi v SR Sloveniji ter vprašanja, ki jim kaže posvetiti pozornost, 2. 6. 1980, str. 5.
49. M. Čipić Rehar, *Odnos*, str. 143.
50. T. Griesser-Pečar, *Katoliška cerkev*, str. 141.
51. M. Režek, *Vprašanje*, str. 383; M. Akmadža, *Uzroci*, str. 191.
52. T. Griesser-Pečar, *Katoliška cerkev v arhivu slovenske tajne policije, v: Odstranje zamolčanega: zbornik prispevkov*, ur. D. Hančič, G. Jenuš, N. Strajnar, Ljubljana 2013, str. 355–356; M. Čipić Rehar, *Odnos med Antonom Vovkom in CMD*, v: *Vovkov simpozij v Rimu*, ur. E. Škulj, Celje 2005, str. 141–142 (dalje: M. Čipić Rehar, *Odnos*); M. Akmadža, *Uzroci*, str. 186.
53. M. Akmadža, *Uzroci*, str. 190–193.
54. Prav tam, str. 184–185.
55. M. Čipić Rehar, *Odnos*, str. 131–133.
56. M. Akmadža, *Uzroci*, str. 185.
57. Prav tam; Vovk, *V spomin*, str. 275.
58. Prav tam, str. 238.
59. M. Čipić Rehar, *Odnos*, str. 137–138.
60. M. Režek, *Vprašanje*, str. 376; M. Akmadža, *Uzroci*, str. 199. Nadškof Stepinac je v zvezi z režimskimi duhovniškimi društvi julija 1954 zapisal: "V vprašanju CMD biti posebej nepopustljiv! To je čisti izrastek pekla, da se razbije Božja Cerkev." Avgusta istega leta je o članih CMD presojal: "Toda naši žalostni CMD-ijši si delajo utvare, da bodo oni vzpostavili mir med Cerkvijo in državo. Razvidno je, da nimajo pojma o biti komunizma." Gl. Prav tam, str. 186–187.
61. Prav tam, str. 186.
62. Čeprav je Vatikan v režimskih duhovniških društvih videl zametke shizme, razmere niso bile naklonjene tako radikalnemu prelomu, saj se z zamislilo o nacionalni Cerkvi niso strinjali niti voditelji duhovniških društev. Kot kaže pa Tito kljub začetnemu neuspehu ni opustil zamisli o nacionalni Cerkvi, sicer ne bi novembra 1949 članom CMD zastavil izzivalno vprašanje: "Če smo se mi rešili Moskve, zakaj se ne bi vi Rima?" Gl. M. Režek, *Država*, str. 314.
63. M. Čipić Rehar, *Odnos*, str. 135–137; A. Vovk, *V spomin*, str. 197–199; M. Režek, *Vprašanje*, str. 377–378.
64. A. Casaroli, *Mučeništvo*, str. 299–300.
65. M. Akmadža, *Uzroci*, str. 188.
66. M. Režek, *Vprašanje*, str. 378.
67. M. Akmadža, *Uzroci*, str. 190.
68. M. Režek, *Vprašanje*, str. 381.
69. Z. Roter, *Padle maske: od partizanskih sanj do novih dni*, Ljubljana 2013, str. 167 (dalje: Z. Roter, *Padle*).
70. M. Akmadža, *Uzroci*, str. 185–186; B. Dolenc, *Vovkova skrb za Teološko fakulteto*, v: *Vovkov simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, Celje 2005, str. 310. Za ljubljansko teološko fakulteto je uradni odlok razglasil, da preneha biti članica ljubljanske univerze 31. junija 1952, tj. na neobstoječi datum. Gl. Prav tam.
71. M. Režek, *Vprašanje*, str. 378; M. Akmadža, *Uzroci*, str. 191; M. Čipić Rehar, *Odnos*, str. 138; Z. Roter, *Padle*, str. 184–186; A. Vovk, *V spomin*, str. 315–319. Ker je bil v Sloveniji pritisk na Cerkev v celotni Jugoslaviji najsilovitejši, so slovenski ordinariji (ljubljski, mariborski in goriški) v bojazni pred režimskimi represalijami v Zagrebu izposlovali, da odlok *non licet* v Sloveniji ne bo stopil v veljavo, ker bodo najprej

- poskušali prilagoditi pravila slovenskega CMD ter jih nato poslali v Vatikan, ki bi odločil o njihovi primernosti. Občni zbor CMD je 22. oktobra 1952 potrdil popravke društvenih pravil ter sprejel resolucijo o pokorščini in zvestobi Cerkvi, vendar je oblast preprečila, da bi škof Vovk preurejena pravila CMD predložil Svetemu sedežu. Ker škof Vovk ni izvajal odloka *non licet*, obenem pa Sveti sedež ni odobril preurejenih pravil CMD, je v Sloveniji cerkvenopravni položaj CMD s tem ostal nedorečen. Gl. Prav tam, str. 315–316.
72. Prav tam, str. 316.
 73. A. Casaroli, *Mučeništvo*, str. 304–305.
 74. M. Akmadža, *Uzroci*, str. 193.
 75. A. Casaroli, *Mučeništvo*, str. 77.
 76. Prav tam, str. 306–307.
 77. Z. Roter, *Padle*, str. 185.
 78. M. Režek, *Država*, str. 314.
 79. A. Casaroli, *Mučeništvo*, str. 307; M. Akmadža, *Uzroci*, str. 197.
 80. M. Režek, *Vprašanje*, str. 383.
 81. Z. Roter, *Padle*, str. 186. Roter je v svojih spominih zapisal, da je v sedemdesetih letih v vlogi predavatelja sociologije religije na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo kritiziral navedeno Kardeljevo stališče o anahronizmu, ki ga predstavlja diplomatsko udejstvovanje Svetega sedeža, ker po njegovem prepričanju vodilni jugoslovanski komunistični politik zanj "ni mogel imeti, razen ideoloških, nobenih argumentov". V okoliščinah ko sta Sveti sedež in Jugoslavija že od avgusta 1970 imela vzpostavljene polne diplomatske odnose na ravni veleposlaništva oz. apostolske pronunciate, je nato skupina študentov leta 1975 ali 1976 zoper Roterja zahtevala partijsko odgovornost in preiskavo zaradi neupravičenega kritiziranja partijskega vodstva. Gl. Prav tam.
 82. Prav tam; Z. Roter, *Katoliška cerkev in država v Jugoslaviji 1945–1973*, Ljubljana 1976, str. 252–253.
 83. T. Griesser-Pečar, *Katoliška cerkev*, str. 135.
 84. F. M. Dolinar, *Katoliška Cerkev*, str. 227.
 85. M. Režek, *Vprašanje*, str. 388.
 86. Z. Roter, *Padle*, str. 186.
 87. A. Vovk, *V spomin*, str. 25.
 88. A. Casaroli, *Mučeništvo*, str. 32.
 89. Prav tam, str. 23–24, 372, 375–377, 419, 453, 457.
 90. Prav tam, str. 318–320. Opisan položaj je mogoče pojasniti s pomočjo Marka Kerševana. Ta sodi, da se je začetna izrazito sovražna drža jugoslovanske komunistične partije do Cerkve v Sloveniji (in Jugoslaviji) "prej in izraziteje" kot v državah Vzhodnega bloka "preusmerila v politiko "trdega" ločevanja Cerkve in države in obravnavanje religije kot zasebne zadeve. V tem smislu religija in Cerkev nista bili več gledani kot nekaj protisocialističnega in protisistemskega, ampak kot nekaj kar je zunaj (socialističnega) sistema. Zaradi tega se država in partija tudi (skorajda) ne vmešavata v notranje cerkvene zadeve – kot se je to v večji meri dogajalo v drugih socialističnih deželah – in dopušča svobodo sicer ozko pojmovanega, toda za deklarirano poslanstvo Cerkve vendar temeljnega verskega delovanja". Gl. M. Kerševan, *Odnos*, str. 407–408.
 91. AS 1211, KOVS, šk. 1, fasc. Informacije odposlanstva SFRJ pri Sv. Stolici, m. 1967 (št. 78/67), Intervju z odposlancem SFRJ pri SS tov. Cvrlo, objavljen v časopisu "RELAZIONI INTERNAZIONALI" pod naslovom "Godina dana odnosa izmedju Beograda i Sv. Stolice", 13. 7. 1967, str. 3.
 92. D. Pacek, Nekateri bistveni vidiki odnosa med Svetim sedežem in Jugoslavijo v obdobju 1953–1970, v: *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 38, ur. B. Kolar, Ljubljana 2016, str. 366–381.
 93. AS 1211, KOVS, šk. 155, m. Seje sekretariata komisije 1990, Intervju s Štefanom Cigojem, *Primorske novice*, 19. 12. 1989.